

Aristotelovo shvaćanje psyche

Kalauz, Barbara

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:337567>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Filozofija i hrvatski jezik i književnost

Barbara Kalauz

Aristotelovo shvaćanje psyche

Završni rad

Mentor izv.prof.dr.sc Željko Senković

Osijek, 2017. godina

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za filozofiju

Filozofija i hrvatski jezik i književnost

Barbara Kalauz

Aristotelovo shvaćanje psyche

Humanističke znanosti, filozofija, povijest filozofije

Završni rad

Mentor izv.prof.dr.sc Željko Senković

Osijek, 2017. godina

Sadržaj

1. Uvod.....	5
2. Shvaćanje duše.....	6
3. Svojstva duše	7
4. Djelovanja duše.....	7
5. Problem duše u Metafizici	8
6. Osjetila i opažanje.....	9
7. Načini kretanja	10
8. Načini hranjenja duše.....	11
9. Predodžbe, um i spoznaja	12
10. Mišljenje i shvaćanje.....	13
11. Čovjek i životinja, logos i izbor	14
12. Aristotelova teorija sanjanja	15
13. Znanje kao vrlina	18
14. Zaključak.....	20

Sažetak i ključne riječi

U ovom seminarskom radu, najprije ću napraviti uvod u temu svog seminarskog rada, a to je «Aristotelovo shvaćanje psyche». Nezaobilazno je spomenuti da je ovaj veliki filozof bio Platonov učenik pa je barem u filozofskim počecima, vidljiv njegov utjecaj. Središnja tema ovog završnog rada prikaz je Aristotelovog shvaćanja duše, stoga ću najprije dati prikaz mišljenja kroz povijest pomoću kojih su se oblikovale određene definicije koje određuju što duša jest i na osnovu toga koja svojstva joj kao takvoj pripadaju i koji su njezini načini djelovanja. Nakon što Aristotel iznese mišljenja svojih prethodnika, on oblikuje vlastitu misao koja je također vidljiva u daljnim poglavljima ovog rada. Poznat pod nazivom Filozof, ova velika filozofska figura teži u svojim djelima sistematičnosti i uz sam pojam duše veže i daje definiciju i pripadajući opis osjetila i načine kretanja duše koje i ja navodim u ovom radu. Pojmovi koje Aristotel veže uz pojam duše su predodžbe, um i spoznaja, a kako su povezani, također je objašnjeno. Ova velika filozofska figura razvila je vlastitu teoriju sanjanja upotrebljavajući vlastiti pojam «usnovina» te dovela u analogiju čovjeka i životinju, prikazajući razlike uz pojmove «logosa» i «izbora», a koju prikazujem pred završetak rada. Određenje znanja kao vrline objašnjeno je s naglaskom na određenje samog znanja. Na samom kraju iznosim zaključak i navodim popis literature.

Ključne riječi: Aristotel, duša, um, spoznaja, kretanja duše

1. Uvod

Aristotel je grčki filozof, Platonov učenik. U njegovoj filozofiji vrlo je vidljiv učiteljev utjecaj. Dokaz tome je Platonovo učenje o sjećanju i gledanju na ideje u prethodnom životu duše, jer Aristotel u svom djelu pretpostavlja prethodno postojanje, kako ideja, tako i duša. On smatra da ulazeći u ovaj život, duša zaboravlja prethodni, ali nakon ovozemaljskog života joj se vraća sjećanje. Prirodnim stanjem, Aristotel smatra život odvojen od tijela, jer nastanjivanje u tijelu znak je zarobljenosti. S obzirom na veliki utjecaj svog učitelja i okolnosti u kojima se našao, ovaj veliki grčki filozof rastao je s filozofijom u sebi i zasigurno ostavio bogate filozofske misli.

2. Shvaćanje duše

Živa bića se od neživih razlikuju kretanjem i osjetilnim opažanjem. Demokrit pretpostavlja da je ona vatra i toplina. Pitagorovci smatraju dušu sitnom prašinom u zraku. I jednom i drugom učenju dodirna točka je kretanje; sve se kreće kroz dušu, a ona sama od sebe. Mišljenju da se duša sama pokreće, priklanja se Anaksanagora. Između duše i uma, Anaksanagora stavlja znak jednakosti. «Oni koji su uzeli da se živo biće kreće, držali su da je duša najveći pokretač. Oni koji su uzeli da spoznaje i opaža stvari koje jesu, ovi poistovjećuju dušu s počelima... »² Diogen dušu zamišlja kao zrak i tvrdi da je najstariji princip te da je upravo to razlog što duša pokreće i spoznaje. Besmrtnost duši, dodaje Alkmeon i dovodi u vezu s božanskim, jer duša se kreće kao i božansko, bez prestanka. Sva ta shvaćanja duše imaju zajedničke osobine, duši se pridodaju kretanje, opažanje i bestjelesnost i svode se na počela. «Oni koji tvrde da je jedan uzrok i jedan element, drže da je i duša jedno, kao npr. vatra i zrak, a oni koji kažu da ima više počela i dušu stvaraju mnogostrukom. »³ Moguće je dvojako kretanje, samo od sebe ili posredstvom drugoga, a moguće su četiri vrste kretanja: promjena mjesta, postajanje drugim, smanjivanje i povećavanje. «A jer je očito da duša pokreće tijelo, prirodno je da ga pokreće kretanjama kojima se i sama kreće.»⁴ Zato su duša i tijelo isprepleteni, ona tijelo pokreće. Ipak, ne može svaka duša u svako tijelo, ona ima svoj rod i oblik, prema Aristotelu. Dušu se definira kao sklad suprotnosti, iako ta definicija nije pronašla odobrenja kod mnogih drugih s obrazloženjem da bi sklad označavao sastav pomiješanih stvari, a duša to ne može biti. Uz pomoć duše, čovjek spoznaje i misli. Um je supstancija koja je stalna, ali vezana je uz ostale organe koji s vremenom propadaju pa u starosti iako um bude u svom stalnom obliku, on nije u mogućnosti ostvariti svoj maksimum. Duša drži tijelo, a to se može zaključiti jer kad ona izađe iz tijela, ono trune i propada.

² Aristotel, «Nikomahova etika», prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan. Predgovor i filozofijska redakcija Danilo Pejović (Zagreb: Hrvatska Sveučilišna Naklada, 1992), 404b 9 – 12, str. 9

³ Aristotel, «Nikomahova etika», prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan. Predgovor i filozofijska redakcija Danilo Pejović (Zagreb: Hrvatska Sveučilišna Naklada, 1992), 405b 20 – 24, str. 13

⁴ Aristotel, «Nikomahova etika», prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan. Predgovor i filozofijska redakcija Danilo Pejović (Zagreb: Hrvatska Sveučilišna Naklada, 1992), 406a 39 – 41, str. 14

3. Svojstva duše

Duša je prva entelehija koja ima život u potenciji. Pod entelehijom, podrazumijeva se znanje ili razmatranje. Po obliku, ona je supstancija. «Ako dakle treba označiti nešto zajedničko za svaku dušu, bila bi to prva entelehija prirodnoga tijela opskrbljenog organima. Stoga ne treba istraživati da li su duša i tijelo jedno kao što se to čini za vosak i otisak niti uopće za materiju svake pojedine stvari i čija je materija. Jedno i biće iskazuje se na više načina, a temeljno je entelehija.»⁵ Duša čovjeka, razlikuje se od duše životinje ili biljke. Duša biljaka ima samo sposobnost hranjenja. Aristotel dušu dijeli na razuman i nerazuman dio. U razumnom dijelu duše postoje: onaj kojim promatramo ona bića kojima počela ne mogu biti drugačija (takva su kakva su), i onaj kojim promatramo ona koja se mogu mijenjati. Biljka ima četvrti dio duše, a to je hranidbeni i on ne sadržava nikakve kreposti. On ima zadano rađanje i hranjenje. Sposobnosti duše su mogućnosti hranjenja, želje, osjećanja i kretanje na mjestu i kretanje mišljenja, odnosno mišljenje. Za razliku od biljaka, životinje imaju osjet za hranom, ali i opip, a time želju, nasladu i/ili bol. Ljudi, za razliku od životinja imaju sposobnost misliti i um.

⁵ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 31

4. Djelovanja duše

Živo se od neživoga razlikuje životom, navodi Aristotel. Sam termin živjeti ima višeznačno značenje. Živi onaj koji ima barem jedno od sljedećeg: um, opažanje, kretanje na mjestu, mirovanje na mjestu, potrebu za hranjenjem i onaj koji u nekom trenutku propada. Dakle, žive i biljke. «Stoga se drži da i sve biljke žive, jer se u sebi čini da imaju snagu i takav princip po kojemu dobivaju rašćenje i propadanje prema suprotnim mjestima. Ne rastu naime prema gore a prema dolje ne, već jednako na obje strane...»⁶ Životinje za razliku od biljaka, imaju sposobnost opipa i ta sposobnost odvaja se od ostalih, stoga filozof navodi da biljke žive, a životinje odvaja u posebnu vrstu. Duša je princip sposobnosti živih bića. Pod posebnu vrstu sposobnosti, koja se jedino može odvojiti i smjestiti pod oznaku vječno, ubraja um. Uz pomoć uma, pokušava se odgovoriti na pitanje da li sve te sposobnosti duše čine jedinstvo ili svaka pojedina razdvaja dušu

na dijelove. Iako neki smatraju da svaka pojedinačna sposobnost čini samo dio cijele slagalice, ovaj filozof smatra da oni ipak čine nekakvo jedinstvo, ali bitno je naglasiti da je svaka ta sposobnost sama po sebi drugačija jer nije isto opažanje i mišljenje. Također, nema svako živo biće svaku od tih sposobnosti. Isto mišljenje dijeli i za osjetilno opažanje. Nekima ono pripada, a neki su za njega zakinuti. «Supstancija se, kao što rekosmo, shvaća trojako, i to kao oblik, materija i ono od obojega. Od tih materija je potencija, a oblik entelehija. Budući da je živo biće od obojega, nije tijelo entelehija duše, nego ova entelehija nekog tijela. Zbog toga dobro naslućuju oni kojima se čini da niti postoji duša bez tijela niti je ona neko tijelo.»⁷

7 Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 33

⁷ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 35

5. Problem duše u Metafizici

U svom djelu «Metafizika», Aristotel se bavi pitanjima prve filozofije i istražuje što je zajedničko prvom biću kao biću. Kao osnovu svakog postojanja navodi četiri vrste uzroka, a to su materija, forma, kretanje i svrha. Jednostavna tijela kao što je npr. vatra, određene su supstancijom. Određenje pojma bilo bi to da je supstancija uzrok bitka u stvarima, kao što je duša u živim bićima. Duša i bitak identični su. «...duša je bit i ostvarenje svakog tijela.»⁸ Duša postoji samo u tijelu, u tijelu samo i djeluje. Ono što Aristotel posebno naglašava, to je da ju ne treba gledati u teološkom smislu, nego pomoću prirodnih nauka. Od dijelova duše, samo je um taj koji ostaje, ostalo propada. To ga navodi da se pita o mogućnostima. «Kategorija mogućnosti u sadržaju života pokazuje cilj razvoja i kretanja. Mogućnost treba doći do svog završetka ili ispunjenja. Tek tada je mogućnost aktualizirana.»⁹ Postoje različite vrste mogućnosti i sama činjenica da je neko živo biće lišeno mogućnosti, prema Aristotelu, znači da je lišeno svog prirodnog prava. Kao primjer navodi da ukoliko netko nema oko, taj je lišen osjetila vida. S obzirom na problem mogućnosti, navodi podjelu duše na bića bez i na bića sa dušom. Ova podjela odnosi se na dio duše koji ima razum.

⁸ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. XXVI

⁹ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. XXIV

6. Osjetila i opažanje

Aristotel navodi pet osjetila: vid, sluh, njuh, okus i opip. Osjetilno opažanje prebiva u pokretu i u trpljenju, što navodi na to da se može označiti pod pojmom promjena. Dvije su vrste promjene: jedna je prema stanjima lišenosti, a druga prema sposobnostima i prirodi. Pod prvom smatra se da je prisutna kod bića koja su tek rođena pa nastaje utjecajem roditelja, a pod drugom Aristotel navodi primjer dječaka koji može biti vojskovođa i nekoga tko to može biti u svojoj zreloj dobi. Sposobnost opažanja nalazi se uvijek u potenciji. «Zato ne osjeća kao što i sagorljivo ne gori samo po sebi bez gorućega jer bi i samo sebe sagorilo i ne bi trebalo vatre u djelovanju»¹⁰ Ono je uvijek ili u potenciji, ili u djelotvornoj snazi, odnosno u nekoj vrsti kretanja. «Što se tiče svakog osjetila, treba prije svega govoriti o predmetima opažanja. Što se osjetilima može opažati uzima se u tri značenja. Za dva kažemo da ih osjećamo po sebi, a jedno po akcidenaciji. Od dva jedno je vlastito svakog osjetila, a drugo je zajedničko svima.»¹¹ Pod vlastitim, Aristotel misli na osjetilo koje osjeća samostalno, ne pod utjecajem drugih osjetila, kao što npr. vid opaža boju. Zajedničko svim osjetilima jest kretanje, mirovanje, broj, oblik i veličina. Ono što se može opaziti vidom je boja i ona je vidljiva na svijetlu. Ipak, ne primjećuju se sve stvari samo na svijetlu, neke su vidljive u mraku. Takvo što su npr. stvari koje su svjetlucave, oči, ljuske ili gljive. Zaključak koji se da izvesti iz navedenog jest taj da je boja ostvarenje prozirnog. «Zato boja nije vidljiva bez svijetla, već svaka boja svake pojedine stvari vidi se na svijetlu.»¹² Zvuk može biti u ostvarenju ili u mogućnosti. «Zvuk u ostvarenju nastaje uvijek od nečega nasuprot nečemu i u nečemu, jer je udarac onaj koji to čini. Stoga je nemoguće da nastane zvuk samo od jedne stvari. Jedno je naime ono što udara, a drugo je ono udareno.»¹³ Udarac je onaj koji omogućuje zvuku da nastane iako se ne može primjeniti na sve pa tako mekane stvari ne mogu proizvesti zvuk, kao što je vuna, ali tijela koja su tvrda ga proizvode, kao što je bakar ili metal. U tom samom kretanju dok se proizvodi potencijalni udarac, bitan činitelj je i zrak koji omogućuje zvuku da se širi i odjekuje. Da bi se ostvareni zvuk mogao čuti, potreban je organ sluha. Glasom se naziva zvuk samo živih stvorenja, a da bi se čuo glas, potreban je zrak, odnosno disanje, a tu ulogu ostvaruje grkljan kojeg Aristotel naziva glavnim organom za disanje i pluća koja mu u tome

pomažu. «Stoga, glas je udarac zraka koji udiše duša koja se nalazi u tim dijelovima tijela, udarac protiv tako zvanog dušnika.»¹⁴ Osjetilo mirisa, čovjeku je najmanje od osjetila razvijeno u odnosu na druga živa bića, tj. životinje. Miris i okus osjetila su koja se međusobno nadopunjuju i vežu. Mirisi mogu biti ugodni ili neugodni, a okus gorak, sladak, kiseo, ljut... Nešto može biti lišeno okusa i/ili mirisa i za takve se kaže da su bezmirisni ili bezokusni. Aristotel smatra da je u svemu vrlo važna sredina koja je idealna, a to je prisutno i u njegovim mislima o osjetilima. Prevelika prisutnost ili preveliki manjak osjeta čini to da osjetila ne ispunjavaju svoju osnovnu funkciju, a to je da osjete. Najbolji primjer za to bila bi prejarka svijetlost koja očima zamućuje vid ili presuh/prevlažan jezik koji onda onemogućuje osjet okusa. Sredina određuje osjetilno opažanje. Tijelo je posrednik koji omogućuje osjet opipa.

¹⁰ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 43

¹¹ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 46

¹² Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 47

¹³ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 50

¹⁴ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 54

7. Načini kretanja

Duša koja pripada živim stvorenjima određena je dvama sposobnostima: prosuđivanjem i kretanjem na mjestu. Dijelovi duše su rasudbeni, strastveni i željni, a prema drugačijoj podjeli: razuman i nerazuman dio. Hranidbeni dio duše svojstven je svim živim stvorenjima, od rođenja pa do smrti. Dokaz tome je činjenica da se živo stvorenje ne može razvijati bez hrane. U rasudbenom dijelu nastaje volja, a u nerazumnom požuda i srdžba. S predodžbama i žudnjom, povezano je kretanje. «Kretanje kod rašćenja i propadanja, koje je u svima, čini se da pokreće sposobnost koja je u svima, tj. princip rađanja i hranjenja»¹⁵ Kretanjem se ide prema nečemu ili bježi od nečega, a uzrokuje ga želja ili um. Um pokreće voljom. Umjereni se pokoravaju umu, a

ne željama. «...iako um nalaže i promišljanje, kazuje da se nešto izbjegava ili želi, ne kreće se već radi prema želji kao neumjeren.»¹⁶ Želja može biti dobra ili prividno ili stvarno. Predodžbe su pokrenute željom. Um zapovijeda gledajući u budućnost, a želja gledajući sadašnjost, želeći ju učiniti što ljepšom i ugodnijom. Nijedna želja nije bez svrhe. Samo kretanje pretpostavlja ono koje pokreće, ono čime pokreće i ono pokrenuto. Nepokrenuto je praktično dobro, ono koje pokreće je željno i pokrenuto je živo stvorenje. «Čime želja pokreće kao oruđem to je već tjelesno. Stoga o tome treba prosuđivati u vezi sa zajedničkim djelatnostima duše i tijela.»¹⁷ Osjetilna predodžba mogućnost je, odnosno sposobnost koju imaju i životinje, ali je neodređena. One nemaju predodžbe uzrokovane logičkim zaključcima pa se čini kao da nemaju mišljenje. Moć spoznavanja ne kreće se.

¹⁵ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 86

¹⁶ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 87

¹⁷ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 89

8. Načini hranjenja duše

Hranjenje je jedna od sposobnostima duše. I hranjenje i rađanje svojstvene su samo živim bićima. «Duša koja hrani pripada i ostalim (bićima) i prva je i zajednička sposobnost duše i po njoj svima pripada život. Njezine su djelatnosti rađati i služiti se hranom.»¹⁸ Nijedno biće ne može propadati ukoliko se ne hrani, a ako se ne hrani ne može ni rasti. Duša je također i uzrok koji se može shvatiti trojako: ona je izvor kretanja, svrha i supstancija živih bića. Ona djeluje i to je njezina svrha, kao što djeluje i priroda. Aristotel ima zanimljivu misao da rašćenje, izraz koji upotrebljava kad misli pod jednom od promjena duše koja je svojstvena živim bićima, kod biljaka ide prema gore dok kod drugih živih bića ide prema dolje. Prigovara Empedoklu koju smatra da je zapravo obrnuto. Da bi potkrijepio ovu svoju tvrdnju, navodi primjer glave živih bića koje paralelno odgovaraju korijenju biljaka, na osnovu njihove funkcije kao organa. Prigovara i Heraklitu koji smatra da je vatra uzrok hranjenja i rašćenja. «Neki misle da je upravo priroda vatre uzrok hranjenja i rašćenja. Čini se da se vatra jedina od tjelesa (elemenata) sama

hrani i raste. Stoga bi netko mogao pomisliti da je vatra kod biljaka i živih bića ono što vrši te djelatnosti.»¹⁹ Aristotel pokušava opovrgnuti tu Heraklitovu misao navodeći da se samo čini da je vatra uzrok tomu, jer sve po prirodi ima neku svoju granicu i određenu veličinu, a ono može pripadati samo duši, nikako vatri kao takvoj. Jedno značiti hraniti, a drugo biti hranjen, stoga filozof navodi da postoji troje: ono hranjeno ili hranjenik, ono čime se hrani i ono što hrani. Duša na najnižem stupnju je ona koja hrani, pod hranjenikom smatra tijelo koje je posjeduje, a sredstvo hranjenja je hrana. Neki smatraju da se slično hrani sličnim, dok neki imaju suprotno mišljenje. Prema Aristotelu, i jedni i drugi su djelomično pravog mišljenja.

¹⁸ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 38-39

¹⁹ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 40

9. Predodžbe, um i spoznaja

U mišljenju i shvaćanju, duša daje prosudbu i spoznaje. Dulje vrijeme, duša ipak provodi u zabludi. Zabluda se definira kao dodir s nejednakim. «Stoga je nužno, kao što neki tvrde, da su sve pojave istinite ili da je zabluda dodir s nejednakim jer ovo je suprotno stavu da se jednako spoznaje jednakim (slično sličnim).»²⁰ Opažanje i shvaćanje se ne može staviti pod znak jednakosti jer rasuđivanje može biti lažno i ne pripada onome tko nema razum. U predodžbi se stvara stanje u kojemu kao da se na slici gledaju stvari koje mogu uzrokovati ili pozitivnu ili negativnu reakciju i misao, ovisi o slici. Ukoliko predodžbi maknemo određenje metafore (jer se zamišlja slika), ona je sposobnost kroz koju se prosuđuje i ili govori istinito ili laže. To su opažanje, um, znanje i mnijenje. Predodžba ne mora uvijek biti prisutna i većinom je lažna, za razliku od opažanja koje je uglavnom istinito. Misaoni dio duše ostvarenjem nije nijedna stvar prije nego zamisli, stoga se nameće zaključak da nije pomiješan s tijelom. Osjetilne sposobnosti razlikuju se uvelike od sposobnosti mišljenja, jer osjetilni opažaj je takav da žestokim primanjem osjetilima, npr. jak zvuk sluhom, uho ne može više slušati. S druge strane, um spoznavanjem ne spoznaje u manjoj ili većoj mjeri. Um je od tijela razdvojen, a osjetila ovise o

tjelesnom. . «Čini se da predmet osjeta opažajnu sposobnost u potenciji čini ostvarenjem jer niti trpi niti se mijenja.»²¹

²⁰ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 72

²¹ Aristotel, «Nikomahova etika», prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan. Predgovor i filozofijska redakcija Danilo Pejović (Zagreb: Hrvatska Sveučilišna Naklada, 1992), 431a 3 – 5, str. 82

10. Mišljenje i shvaćanje

Određenje duše ima svoja svojstva u kretanju i mjestu te u mišljenju (noein). Duša sadržaj stvari shvaća pomoću mišljenja i shvaćanja. Znanje (episteme), mnijenje (doksa) i racionalni uvid (fronesis), različite su djelatnosti mišljenja. Najviši stupanj mišljenja je um (nus). Od navedenog, razlikuje se predstava koju Aristotel navodi, a pomoću nje ulazi slika nekog predmeta i tada se prosuđuje o njegovoj istinitosti ili neistinitosti, odnosno lažnosti. Primjer koji Aristotel u svom spisu «O duši» navodi da crv nema predstavu, ali mravi i pčele imaju, iako se odmah ograđuje i navodi da ipak nemaju razum; on je svojstven samo čovjeku. Čovjek prosuđuje dalje nego što percipira. Da je slučaj tome tako, Filozof dokazuje primjerom sunca kojeg opažamo manjeg nego što uistinu jest. Mogućnost zablude ovisi o blizini predmeta, intezitetu svijetla ili tame koja ga obasjava, blizini i sl. «Mišljenje čini dio duše koji je za to sposoban i koji može preuzeti oblik sadržaja i time se na pravi način odnosi prema predmetu. Tu sposobnost mišljenja ima um. »²² Duša misli umom, ali nije ujedinjena s tijelom već se odnosi prema tijelu. Iskazivajući svoje misli o tome, Aristotel određuje termin «misaona duša». Smatra da je um prazna ploča prije nego li dođe u svoje ostvarenje pomoću misli, ali u početku um odvaja od tijela. Samo Bog misli cijelo vrijeme, ljudski um to ne može. Djelatnošću, ono potencijalno dolazi u vlastiti ostvaraj. Tu ulogu ima djelatni um. «...taj um je odvojen, ne trpi i nije pomiješan; on je po svojoj supstanciji djelatnost (energia), jer uvijek je djelatno (to poioun) dostojanstvenije, nego to što trpi kao što je i počelo (arhe) u odnosu na materiju.»²³ Samo taj um je, prema Filozofu, vječan i besmrtn dok je pasivni um propadljiv. O tome umu, čovjek ne posjeduje sjećanja jer nije trpan. «Izraz aktivni

um, Aristotel nikad nije upotrebljavao kao oznaku za djelatni princip.»²⁴ Sam um je onaj koji preegzistira u odnosu na tijelo. Um misli tako da misli i vrijeme (prošlo i buduće), a zabluda se stvara prilikom spajanja. Kao primjer navodi da ako bijelo nije bilo, pridodano mu je ne-bijelo. Ipak, um pretpostavlja i misli o jedinstvu, stoga je prisutna činjenica da je vrijeme kao i dužina, zapravo djeljivo.

²² Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. XXII

²³ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. XXII-XXIII

²⁴ Aristotel, «O duši», preveo Darko Novaković. Predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1996), str. XXIV

11. Čovjek i životinja, logos i izbor

U Aristotelovom spisu «O duši» i u njegovom djelu «Nikomahova etika», može se zapaziti misao koju Filozof izražava, a to je da životinje nemaju moć rasuđivanja i razuma. Isto tako, imaju različite duše. Duša životinja ima kretanje i osjete, a duša čovjeka ima sposobnost govora, misli i stvaranja. Aristotel prirodu hijerarhijski dijeli prema stupnju prisustva (ili odsustva) logosa. Smatra da čovjek ima pravo na lov životinja jer su one stvorene po prirodi za njega. Sama podjela među životinjama, na divlje i pitome, objašnjena je činjenicom da je to zbog toga što pitomima moraju vladati ljudi, a divlje se pobrinuti same za sebe i one su korisne čovjeku za hranu i oruđe. One mogu djelovati voljno, ali nemaju logosa i na taj način osporava Platonovu misao o protivvoljnosti onoga uzrokovanog srdžbom ili žudnjom. Pitanje koje se samo od sebe nameće jest ukoliko je prisutna volja, znači li da je prisutna i odgovornost? Aristotel navodi nekoliko različitih stupnjeva voljnosti, a voljnost koju dovodi u vezu sa životinjama ne povezuje sa logosom. Navodi se voljnost koja se tiče znanja ili ne znanja, voljno učinjeno ne-pomoću znanja, činjenje koje jest u nečijoj moći. Preuzima li životinja odgovornost za vlastite postupke, ovisi o shvaćanju određenja riječi odgovornost. Shvati li se kao djelovanje u kojem je sadržana aktivnost logosa i moral, onda je odgovor nipošto, ali s druge strane, ako se odredi kao hotimično

(voljno) činjenje, onda je odgovor potvrđan. Čovjeka određuje njegov čin, smatra Aristotel, stoga on čini po volji, dok je čin koju uradi životinja nevoljan, odnosno hotimičan. Voljno u sebi sadrži izbor, ali ne može se poistovjetiti s njim jer je pojam voljnosti šireg obuhvata. Izbor pripada ljudskoj prirodi. « Izbor se čini nečim voljnim, ali nije isto što i to, jer je 'voljno' ono šire; naime, voljno je zajedničko djeci i ostalim životinjama, a izbor nije...»²⁵ Dok se pojam želje može odnositi na nemoguće stvari, kao što je besmrtnost, izbor se odnosi isključivo na stvari koje su moguće u svom ostvarenju. Sam izbor, za čovjeka bio bi nemoguć da nema prisustva mišljenja i razuma. Misli se o onome što može ili ne može biti, a svako promišljanje je neko istraživanje iako se isto ne može odnositi i na obrnuti slijed. Za Aristotela važan je pojam izbora jer on prethodi određenju vrline. Ono što je učinjeno u skladu s vrlinom, učinjeno je s promišljenim izborom.

²⁵ Aristotel, «Nikomahova etika», prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan. Predgovor i filozofijska redakcija Danilo Pejović (Zagreb: Globus, 1988), 111b 8-10, str. 43

12. Aristotelova teorija sanjanja

Iako bi se po nazivu ovoga poglavlja moglo zaključiti da je predmet ove Aristotelove filozofske misli san, tomu nije tako. Radi se o paradoksu. «Primjerice, kada kažemo da netko govori u snu, riječ 'san' označava fiziološki uvjetovano periodičko stanje senzornog i motoričkog mirovanja. Glagol koji odgovara tom značenju nije 'sanjati', nego 'spavati', a grčka inačica riječi 'san' u tom značenju jest ύπνοος. 'San' u tom smislu nije predmet Aristotelove teorije sanjanja, nego tome prethodeće teorije ciklusa sna i budnosti.»²⁶ Pavel Gregorić u svojim komentarima o ovoj Aristotelovoj misli navodi da san nije stanje, nego niz vrlo osobnih doživljaja. Subjekt snova je onaj koji sanja, a prostor i vrijeme snova imaju otvorene granice. Složenica koju rabi Aristotel u navedenim svojim razmatranjima jest «usnovina», što ima značenje «ono u snu». «Usovine su za Aristotela vrsta predodžbe koja se javlja kao posljedica prethodnih opažaja. Na primjer, kada bacimo pogled prema suncu, opažaj sunca ostavlja trag u našem osjetilnom aparatu koji je opaziv još neko vrijeme nakon što maknemo pogled sa sunca.»²⁷ Utisci opažaja su različite snage, stoga nema svaki utisak jednako vremensko trajanje. Tragovi tih utisaka pojavljuju se snažnim

intezitetom u snovima i nazivaju se usnovinama, tako ih barem naziva Filozof i pita se o njezinim uzrocima. Da bi objasnio što im prethodi, navodi primjer sa hranom. Kao što stvaranju svježe krvi u čovjekovom tijelu prethodi čitav niz fiziološko-bioloških procesa poput unošenja hrane u organizam, čitav ciklus probave hrane i uzimanja hranjivih tvari od kojih tijelo stvara nove krvne stanice toplinom te prolaze kroz žile i dolaze do mozga, tako se u mozgu one hlade i povlače tu krv iz udova i umaraju tijelo te slijedi umor, potrebno spavanje i san. Dokaz tome jest umor nakon obilnog obroka i manja temperatura tijela tijekom spavanja. Formalni uzrok usnovina jest predodžbena mogućnost duše. «...ako postoji organsko tijelo čija je forma duša s hranidbenom i osjetilnom mogućnošću, to tijelo mora biti ustrojeno na takav način da omogućuje hranjenje i opažanje, a nužna posljedica takvog tjelesnog ustroja jest to da opažaji ostavljaju tragove u osjetilnom aparatu, koji tragovi u stanju spavanja, pod određenim okolnostima, izlaze na vidjelo.»²⁸ U vrijeme Aristotelova života, smatralo se da usnovine šalje Bog i da im na taj način proriče budućnost, ali on tu teoriju ne podržava, štoviše, negira ju. Svako spavanje ne podrazumijeva i prisutnu usnovinu, s druge strane, ona se može pojaviti u toliko izobličenom stanju da se čini vrlo nevjerojatna, ali može biti i realna i jasna. To su njezine glavne karakteristike. Da bi svaku od njih pobliže objasnio, Filozof ih dovodi u naalogiju s odrazom u vodi. «Ako je površina vode jako uzburkana, odraz obližnjeg predmeta se uopće ne pojavljuje; ako je površina samo valovita, odraz je izobličen; a ako je površina mirna, odraz je jasan i odgovara predmetu kojega je odraz.»²⁹ Oblik odraza ovisi o fiziološkim procesima, ukoliko je fiziološki proces jači predodžbena kretanja u krvi se raspršuju, ukoliko je slabiji tada će kretanja biti modificirana i stvarat će izobličene predodžbe i ukoliko navedeni proces mine, nastat će jednostavne predodžbe. Aristotel smatra da mala djeca ne doživljavaju usnovine, a da nije nužno ni da ih ima svaki odrastao čovjek. Ta njegova misao opovrgnuta je otkrićem REM faze spavanja. Tijekom te faze ljudi najintezivnije sanjaju, a posebice u ranom djetinjstvu. «Najznačajnija i filozofski najzanimljivija karakteristika usnovina jest to da je sanjač njima gotovo uvijek obmanut.» Primjerice, onaj tko sanja sanja nekog svog znanca uvjeren je da on zbija stoji pred njim i da je riječ o stvarnosti, a ne o usnovini. Do nastanka predodžbi dolazi uslijed proživljavanja različitih emotivnih i patoloških stanja. Može se dogoditi da se stvaraju krive predodžbe, kao što su halucinacije ili iluzije. Pod halucinacijama se smatra predodžba stvari koje nisu prisutne, a pod iluzijama predodžbe stvari koje jesu prisutne, ali su iskrivljene. Takva stanja dovode do toga da čovjek koji ih proživljava bude obmanut raznoraznim pogrešnim predodžbama koje su posljedica toga. Što je gore stanje, gore su i posljedice. «Ako emotivno ili patološko stanje nije akutno, čovjek može imati krivu predodžbu, a da ne bude obmanut. Dakle, iako mu se javlja kriva predodžba, on ne vjeruje da stvari stoje onako kako mu se u predodžbi

pokazuje. Ali što je emotivno ili patološko stanje izraženije, to je čovjek lakše obmanut krivim predodžbama.»³¹ Upravo zbog toga, Aristotel razlikuje termine predočavanje i prosuđivanje. Svaku spoznaju možnosti duše ujedinjuje sa prosudbenom. Primjerice, sunce se čini manjim nego što uistinu jest. Ipak, navodi hijerarhiju spoznajnih možnosti duše jer nije svaka jednako vjerodostojna. Sama hijerarhija ovisi o kojem se predmetu radi, ona je prisutna unutar različitih misaonih možnosti i nije određena rođenjem, već se razvija. Od osjetila, opip je najmanje vjerodostojan, a znanje najvjerodostojnije. Pogrešna predodžba može obmanuti na dva različita načina: ukoliko izostane spoznajna mogućnost koja je iznad mogućnosti krive predodžbe ili ukoliko ona nije djelatna, ne ispunjava svoju svrhu. U osnovi je lako zamijeniti za zbiljske predmete. Tijekom sna, spoznajno doživljavanje predodžbi ispunjava svoju svrhu, ali ako druge spoznajne mogućnosti nisu, ne postoji ništa što bi proturječilo krivim predodžbama koje nastaju i dolazi do obmane. Zbog toga se događa da onaj koji sanja je uvjeren da to što sanja se doista i događa. Svojom teorijom o osnovinama, Aristotel odgovara skepticima na njihov argument koji iskazuje misao da smo i u stanju budnosti obmanuti predmetima jednako kao i u snovima. Opovrgava njihov argument. «No, budnost je suprotno, također fiziološki uvjetovano, stanje u kojemu su sve spoznajne mogućnosti djelatne ili spremne za djelovanje, tako da prosudba pripada spoznajnim mogućnostima koje su više na hijerarhiji vjerodostojnosti. Zbog toga u budnom stanju uglavnom nismo obmanuti krivim predodžbama i zato nijedna uravnotežena osoba koja je u Libiji otišla na počinak i potom usnula da je u Ateni, kad se probudi ne kreće u Odeon.»³²

²⁶ Gregorić Pavel. 2003. «Aristotelova teorija sanjanja», u: «Aristotel i aristotelizam» (Matica hrvatska, Odsjek za filozofiju), str. 55

²⁷ Gregorić Pavel. 2003. «Aristotelova teorija sanjanja», u: «Aristotel i aristotelizam» (Matica hrvatska, Odsjek za filozofiju), str. 57

²⁸ Gregorić Pavel. 2003. «Aristotelova teorija sanjanja», u: «Aristotel i aristotelizam» (Matica hrvatska, Odsjek za filozofiju), str. 59

²⁹ Gregorić Pavel. 2003. «Aristotelova teorija sanjanja», u: «Aristotel i aristotelizam» (Matica hrvatska, Odsjek za filozofiju), str. 59-60

³⁰ Gregorić Pavel. 2003. «Aristotelova teorija sanjanja», u: «Aristotel i aristotelizam» (Matica hrvatska, Odsjek za filozofiju), str. 60

³¹ Gregorić Pavel. 2003. «Aristotelova teorija sanjanja», u: «Aristotel i aristotelizam» (Matica hrvatska, Odsjek za filozofiju), str. 61

³² Gregorić Pavel. 2003. «Aristotelova teorija sanjanja», u: «Aristotel i aristotelizam» (Matica hrvatska, Odsjek za filozofiju), str. 65-66

13. Znanje kao vrlina

Znanje kao episteme, Aristotel ubraja među intelektualne vrline. «Vrlina je, naime ono na temelju čega se ono čija je to vrlina nalazi u dobrom stanju i dobro izvršava svoju funkciju, a jasno je da se isto može kazati i za znanje: znanje je, mogli bismo kazati, ono na temelju čega je određeni dio ili sposobnost čovjeka - ono što Aristotel naziva epistemonikom - u dobrom stanju i takav da dobro obavlja svoju funkciju, naime razmatra stvari koje ne mogu biti drukčije nego što jesu.»³³ Iznoseći svoju filozofsku misao da je znanje vrlina, Aristotel naglašava da je dobro i hvalevrijedno da epistemonikom posjeduje znanje jer to znači da obavlja dobro svoju funkciju, a u širem smislu znači da se čovjek kao cjelina nalazi u stanju koje je dobro. Da bi riječ vrlina dobila svoje značenje, dovoljno je neku stvar odrediti kao vrlinu, primjerice hrabrost. Poznato je značenje te vrline, a da se razlikuje od drugih vrline, poznato je po specifikacijama koje su svojstvene samo njoj. S druge strane, da bi se riječi znanje odredila definicija, nije moguće samo pretpostaviti što je znanje. Ono se objašnjava pomoću drugačijeg spektra pojmova za razliku od vrline, kao što su pojmovi dedukcije, objašnjenja i sl. Znanje je vrlina, smatra Aristotel i pod tim podrazumijeva da znanje i vrlina imaju istu logiku. Filip Grgić komentira ovu Aristotelovu misao i smatra da je moguće da pod tim stavlja u analogiju način stjecanja kako vrline, tako znanja. Logiku vrline i logiku znanja povezuje termin «hexis». Razumijevanje tog termina potrebno je za razumijevanje posjedovanja vrline. Aristotel nudi trojako značenje: «hexis je ono čemu je suprotnost steresis ili privacija, odnosno jednostavno 'posjedovanje', pri čemu se misli na posjedovanje od strane neke stvari onoga što toj stvari pripada kao predstavniku određene vrste»³⁴, kao što je, primjerice vid za ljude. Drugo značenje bilo bi određenje hexisa stvari opoput odjevenosti, odnosno poveznica onoga tko ima i onoga što ima. Treće značenje hexisa bilo bi ono koje dolazi od neprijelazne upotrebe glagola «echein» koji znači biti u takvu i takvu stanju. Posljednje određenje značenja hexisa, Aristotel smatra ispravnim i podržava ga. «Prema tome, kada kažemo da imamo znanje ili vrlinu, to znači da smo u određenoj vrsti stanja, a ne tek da ih posjedujemo u onom smislu u kojem posjedujemo smeđe ili plave oči, deset kuna u džepu ili pak ruke i noge.»³⁵ Prema zadnje navedenom značenju, Aristotel znanje i vrlinu, odnosno porok određuje kao hexis takve vrste. Pomoću demonstracije, čovjek koji posjeduje episteme djeluje na način kako hexis zahtijeva u određenoj situaciji.

³³ Gregorić Pavel. 2003. «Znanje kao vrlina», u: «Aristotel i aristotelizam» (Matica hrvatska, Odsjek za filozofiju), str. 39

³⁴ Gregorić Pavel. 2003. « Znanje kao vrlina », u: «Aristotel i aristotelizam» (Matica hrvatska, Odsjek za filozofiju), str. 45

³⁵ Gregorić Pavel. 2003. « Znanje kao vrlina », u: «Aristotel i aristotelizam» (Matica hrvatska, Odsjek za filozofiju), str. 45

14. Zaključak

Svako živo biće ima dušu, ali ona se razlikuje unutar živih bića, duša životinje razlikuje se od duše biljke, a oboje se razlikuju od duše čovjeka. Dio duše koji im je zajednički je hranidbeni dio duše, jer nijedno živo stvorenje ne može se razvijati bez hrane. Osjetilno opažanje, nije nužno karakteristika svih živih bića, ali ona je svim životinjama svojstvena kao i opip. Druga osjetila ostvaruju se posredno (njih, vid i sluh), ali bez opipa ne mogu postojati. Prekomjernost koja se može pojaviti u primanju osjetilima, iste uništava. Mnogi filozofi, različito su gledali na dušu, ali na kraju, mogle su se navesti zajedničke osobine oko kojih se svi slažu da duši pripadaju. Aristotel odvaja um od spoznaje i daje tumačenje pojma predodžbe. Različitim kretanjem duše i njezinim sposobnostima, donosi svoje viđenje duše u cjelini.

Popis literature

Aristotel. 1996. «O duši», predgovor i redakcija Branko Bošnjak, preveo Darko Novaković (Zagreb: Naprijed, 1996.)

Aristotel. 2012. «O duši Parva naturalia», prevod, komentari i napomene Slobodan Blagojević (Beograd: Paideia 2012.)

Aristotel. 1988. «Nikomahova etika», prijevod, bilješke i rječnik nazivlja priredio Tomislav Ladan Predgovor i filozofijska redakcija Danilo Pejović (Zagreb: Globus, 1988.)

Aristotel. 1992. «Nikomahova etika», prijevod, bilješke i rječnik nazivlja priredio Tomislav Ladan Predgovor i filozofijska redakcija Danilo Pejović (Zagreb: Hrvatska Sveučilišna naklada, 1992.)

Barbarić, Damir. 1995. «Grčka filozofija», prevoditelji: Damir Barbarić, Filip Grgić, Milivoj Sironić, Dubravko Škilji (Zagreb: Školska knjiga)

Gregorić, Pavel. 2008. «Aristotel o diobi duše», u: «Prolegomena 7» (Sveučilište u Zagrebu)

Gregorić Pavel. 2003. «Aristotelova teorija sanjanja», u: «Aristotel i aristotelizam» (Matica hrvatska, Odsjek za filozofiju)

Grgić Filip. 2003. «Znanje kao vrlina », u: «Aristotel i aristotelizam» (Matica hrvatska, Odsjek za filozofiju)

Kaluđerović, Željko. 2010. «Aristotelovo razmatranje logosa, volje i odgovornosti kod životinja» (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet)

Koplston, Frederik. 1988. «Istorija filozofije I: Grčka i Rim», predgovor i prevod Slobodan Žunjić (Beograd: BIGZ)

Senković, Željko. 2011. «Aristotelova etika» (Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet Osijek)

Tadić, Ivan. 2003. «Ogled o Aristotelovoj etici (I.)», u: «Rasprave», Split.